

УДК 3.085: 303.725.2

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282277

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПІДСТАВИ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ, ФОРМИ ПРОЯВУ ТА ТИПИ**

Микола Піговський, викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ORCID: 0000-0003-1972-0959
mpigovskiy@gmail.com

Метою публікації є узагальнення результатів дослідження проблеми соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери, систематизація підстав і принципів її формування, типів і форм прояву. Провідними методами дослідження є: аналіз наукових джерел – для з'ясування стану розробленості проблеми, синтез, порівняння – для обґрунтування теоретичних засад формування соціальної відповідальності; узагальнення – для формулювання висновків. Схарактеризовано підстави і принципи формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця, проаналізовано форми її прояву та типи.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна відповідальність, майбутній фахівець, формування, підстава, принцип, форма прояву, тип.

***SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE FUTURE SPECIALIST OF THE SOCIAL SPHERE:
FOUNDATIONS AND PRINCIPLES OF FORMATION, FORMS OF MANIFESTATION AND TYPES***

Mykola Pihovskyi, Assistant of the department of special and inclusive education Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatiuk University
ORCID: 0000-0003-1972-0959
mpigovskiy@gmail.com

The purpose of the publication is to generalize the results of the study of the problem of social responsibility of the future specialist in the social sphere, to systematize the grounds and principles of its formation, types and forms of manifestation. The leading methods of research are: analysis of scientific sources to clarify the state of development of the problem, synthesis, comparison to substantiate the theoretical foundations of the formation of social responsibility; generalization for formulating conclusions. The principles of the formation of social responsibility of the future specialist are characterized, the forms and types of its manifestation are analyzed.

Social responsibility of a future specialist in the social sphere (social worker, social pedagogue, etc.) is a strategy of social behavior of an individual, which manifests itself in the conscious and active mastering and performance of professional and social roles by him, as well as in his willingness to be responsible for the obtained result. The identified grounds for the formation of social responsibility allow to more effectively develop the content of the specified process, predict and take into account its features. Social responsibility is formed on the basis of a number of principles (humanism, morality, spirituality, patriotism, competence, etc.). To identify the state of formation of social responsibility, researchers should pay attention to the forms of its manifestation (direct and reverse; open and hidden; direct and indirect; internal and external; positive (prospective) and negative (retrospective); voluntary and forced) and types (socially responsible type; socially oriented type; socially passive type; antisocial type).

Key words: social sphere, social responsibility, future specialist, formation, basis, principle, form of manifestation, type.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах повномасштабної військової агресії росії в Україні усі сфери суспільного буття висувують перед нашими громадянами необхідність швидкого виявлення наявних проблем, адекватної реакції на них, ухвалення самостійних рішень у нестандартних ситуаціях й вміння нести за них відповідальність. Особливо це стосується осіб, які працюватимуть в соціальній сфері (майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів), оскільки вони, в силу своїх професійних обов'язків, попереджуватимуть чи розв'язуватимуть кризові ситуації, складні життєві обставини, формуватимуть у громадян уміння та навички життя в нових умовах [4, с. 22-23]. Саме фахівці соціальної сфери вирішують сьогодні проблеми вимушено переміщених осіб, жителів деокупованих територій, учасників бойових дій і членів їх сімей, демобілізованих, поранених і травмованих – усіх, хто потрапив у біду і не може впоратись з нею самостійно.

Професійна діяльність майбутнього фахівця соціальної сфери передбачає сформованість у нього моральних цінностей, етичних орієнтирів, самостійності, мобільності та соціальної відповідальності [5, с. 50]. Серед усіх перелічених особистісних якостей виокремлюємо соціальну відповідальність як стійку диспозиційну стратегію соціальної поведінки особистості, що проявляється в усвідомленому настановленні на активне освоєння та виконання актуальних соціальних ролей на основі співвідношення своїх дій і їх наслідків з цінностями суспільства й нормами, а також в готовності відповідати за отриманий результат [2, с. 30]. Оскільки соціальна відповідальність належить до тих феноменів, які постійно удосконалюються та змінюються з розвитком суспільства, саме в умовах воєнного стану гостро постає потреба пошуку нових, відповідних сучасним політичним, економічним, суспільним викликам, науково обґрунтованих підходів до трактування її змісту, структури та функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважаємо за необхідне зазначити, що відповідальність у цілому та соціальна відповідальність зокрема, як особистісна характеристика, часто ставала предметом наукових досліджень. Так, зміст поняття «соціальна відповідальність» досліджували В. Грищук, О. Пирог, Л. Чернобай та ін.; діагностику стану розвитку соціальної відповідальності в Україні здійснили О. Новікова, М. Дейч, О. Панькова та ін.; соціальну відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу вивчали О. Амоша, О. Новікова, І. Савченко та ін.; особливості формування соціальної відповідальності проаналізовано в працях О. Змановської, М. Левківського, Т. Федорченко; рівні соціальної відповідальності схарактеризовані в роботах Д. Баюри, В. Білявського, В. Євтушенка; механізми формування соціальної відповідальності описано в дослідженнях Л. Будьонної, Л. Грицини, А. Колот. Теоретичні засади соціальної відповідальності в економічних відносинах відображено в Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, а професійні – у Міжнародному HR-стандарті SA 80001997 «Соціальна відповідальність».

Незважаючи на широкий інтерес науковців до соціальної відповідальності як характеристики особистості, маємо визнати, що на сьогодні мало вивченою є соціальна відповідальність представників окремих професій. Зокрема, майбутніх фахівців соціальної сфери (соціальних працівників, соціальних педагогів і ін.).

Саме тому **метою нашої публікації** є узагальнення результатів дослідження проблеми формування соціальної відповідальності у майбутнього фахівця соціальної сфери, систематизація підстав і принципів формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери, типів і форм її прояву. Для досягнення поставленої мети ми прагнули виконати такі завдання: конкретизувати зміст поняття «соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери»; дослідити підстави та принципи формування соціальної відповідальності; проаналізувати її типи і форми прояву у майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що соціальна відповідальність впливає на свідомість, переконання та дії людини, вимагає напруження її волі, активізує емоційну сферу й спонукає до пізнавальної, трудової та суспільної активності [3, с. 21]. Що стосується соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога), то це стійка стратегія соціальної поведінки особистості, що базується на переконанні в об'єктивній необхідності відносин взаємної залежності членів суспільства й проявляється у свідомому активному освоєнні і виконанні ним професійних та соціальних ролей, а також у його готовності відповідати за отриманий результат [4, с. 327].

Соціальна відповідальність особистості розвивається на основі певних підстав. Вченими схарактеризовано об'єктивні й суб'єктивні підстави для формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця. До об'єктивних підстав формування соціальної відповідальності відносимо: об'єктивні закони розвитку особистості та суспільства, які визначають мету і вчинки людей. До суб'єктивних підстав формування соціальної відповідальності, відносимо: свободу волі індивіда; його здатність до пізнання законів об'єктивного світу; можливість вибору і свободу вибору різних варіантів поведінки; налаштованість особистості оцінювати власні вчинки відповідно до інтересів суспільства [8, с. 137; 10, с. 66].

Ряд науковців виділяють також нормативні й фактичні підстави для формування позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) соціальної відповідальності майбутнього фахівця. Нормативною підставою формування соціальної відповідальності є система наявних чинних соціальних норм, що функціонують у даному суспільстві. Фактичною підставою формування позитивної соціальної відповідальності є правомірне діяння суб'єкта суспільних відносин. Фактичною підставою формування негативної соціальної відповідальності є вчинення суб'єктом суспільних відносин діяння, яке суперечить соціальній чи юридичній нормі [6, с. 40-41; 10, с. 68].

Перелічені підстави для формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця реалізуються через дотримання ряду принципів, до яких відносимо: принцип гуманізму (визнання важливості та загальності прав людини); принцип моральності (нормативного регулювання поведінки особистості у соціумі за допомогою норм і принципів моралі); принцип духовності (здатності майбутнього фахівця до гармонійного розвитку власних духовних задатків (само творення людини); принцип патріотизму (визнання цінності та унікальності Батьківщини); відчуття обов'язку (дотримання особистістю власних моральних зобов'язань); принцип працелюбності (позитивного ставлення майбутнього фахівця до праці у цілому і професійної діяльності, зокрема (виражається через ініціативність, активність, дисциплінованість, наполегливість, добросовісність та ін.)); принцип професійної компетентності (сукупності знань, досвіду, практичних умінь, навичок і здатності майбутнього спеціаліста до учіння й підвищення кваліфікації); принцип прозорості (чесності та незаангажованості соціального працівника/соціального педагога у прийнятті рішень, що впливають на життя інших людей); принцип виваженості (дотримання головного правила – збереження життя та здоров'я людини); принцип підзвітності (усвідомлення та оприлюднення фахівцем результатів своєї професійної діяльності, власного впливу на соціум й довкілля); принцип творчої спрямованості (схильності до творчої ініціативи, що насамперед виражається через рефлексію, самопрезентацію, саморозвиток і внутрішній світ людини) та ін. [7, с. 368; 9, с. 55-57].

Соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери має ряд взаємно протилежних форм прояву, а саме:

1) пряма соціальна відповідальність, що являє собою безпосереднє відношення та вплив суб'єкта на об'єкт конкретного соціального зв'язку (об'єкт соціальних дій) і

зворотна соціальна відповідальність, яка передбачає взаємний вплив об'єкта соціальних зв'язків на їх суб'єкт;

2) відкрита соціальна відповідальність, яка має публічний характер і проявляється у вчинках носіїв соціально відповідальної поведінки та прихована відповідальність, котра являє собою таку форму соціальних зв'язків, за якої їх суб'єкт бажає уникнути відкритості, гласності, публічності;

3) безпосередня соціальна відповідальність особи – та, виникнення і розвиток якої обумовлений внутрішніми якостями, намірами, принципами й установками (совість, гідність, любов до ближнього, солідарність, справедливість, співчуття) і опосередкована відповідальність, обумовлена дією чинників зовнішнього середовища (умовами життєдіяльності, особливими обставинами);

4) внутрішня соціальна відповідальність, що виступає елементом системи самоуправління особистості і зовнішня соціальна відповідальність, як фактор управління особистістю колективом, державними інститутами, суспільством;

5) позитивна (перспективна) соціальна відповідальність, як добровільне, свідоме дотримання (виконання, використання) суб'єктами суспільних відносин приписів соціальних норм і негативна (ретроспективна) соціальна відповідальність, як застосування для порушника соціальних норм заходів впливу, передбачених цими нормами;

6) добровільна соціальна відповідальність, що виражається в обов'язку суб'єкта виконувати приписи соціальних норм його правомірною поведінкою і реакцією на нього та примусова соціальна відповідальність, яка виявляється в обов'язку порушника соціальних норм підпорядкуватися різноманітним заходам державного й суспільного примусу [1, с.126; 6, с. 78-81].

Виходячи із вищевикладених форм прояву, вважаємо за можливе виділити такі типи соціальної відповідальності фахівців, як:

– соціально відповідальний тип (особа з високим рівнем моральності, яка володіє духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямовує власну діяльність на соціально значущі результати; узгоджує власні та соціальні інтереси; має високорозвинену здатність до соціальної рефлексії та збалансовані модальності «відповідальний за» і «відповідальний перед»);

– соціально орієнтований тип (студент проявляє усвідомлену соціальну активність; спрямований на результати, які є благом для самого студента та значущих для нього людей; орієнтований переважно на норми, вибірково на духовні цінності; здатний до соціальної рефлексії; особистий вибір здійснює відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей, модальність «відповідальний перед» домінує над модальністю «відповідальний за»);

– соціально пасивний тип (здобувач освіти діє лише за наявності особистого інтересу; керується виключно нормами, духовні цінності часто ігнорує; скоріше не схильний до соціальної рефлексії; особистий вибір характеризується індиферентністю; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» не виражені);

– асоціальний тип (проявляється у діяльності студента, в основі якої виключно матеріальні потреби і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь йому, а оточуючі люди розглядаються лише як засіб для досягнення мети; ігнорує суспільні норми і духовні цінності, порушує правила громадської поведінки; має схильність до соціальної рефлексії, але керується її результатами виключно у власних інтересах; особистий вибір орієнтований на власну вигоду, користь для себе і «проти людей»; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» морально і соціально знецінені [2, с. 19-21; 7, с. 266-269].

Незважаючи на виділені нами чотири типи соціальної відповідальності, вважаємо, що асоціальний тип відповідальності не є характерним для майбутнього фахівця соціальної сфери, оскільки суперечить засадам його професійної діяльності і надає

перевагу індивідуальному над суспільним, матеріальному над духовним та виключає волонтерську діяльність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога та ін.) є стратегією соціальної поведінки особистості, яка проявляється у свідомому активному освоєнні і виконанні нею професійних та соціальних ролей, а також у її готовності відповідати за отриманий результат. Виявлені підстави для формування соціальної відповідальності дозволяють ефективніше розробляти зміст означеного процесу, передбачати і враховувати його особливості. Соціальна відповідальність формується на основі ряду принципів (гуманізму, моральності, духовності, патріотизму, компетентності та ін.). Для виявлення стану сформованості соціальної відповідальності дослідникам варто звертати увагу на форми її прояву (пряма і зворотна; відкрита та прихована; безпосередня і опосередкована; внутрішня і зовнішня; позитивна (перспективна) і негативна (ретроспективна); добровільна та примусова) та типи (соціально відповідальний тип; соціально орієнтований тип; соціально пасивний тип; асоціальний тип).

У подальшому дослідженні соціальної відповідальності перспективними, на наш погляд, є обґрунтування ролі викладача у формуванні соціальної відповідальності здобувачів освіти, а також аналіз закордонного досвіду формування соціальної відповідальності у представників різних професій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу. *Держава і суспільство*. С. 122–127. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf.
2. Безрукова О.А. (2015). Соціальна відповідальність у сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження. Запоріжжя. 36 с.
3. Вієвська М. Г. Соціальна відповідальність сучасного фахівця як підґрунтя його продуктивної професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 19–24.
4. Гончаренко С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг. 552 с.
5. Залеська Р. О. (2013). Поняття соціальної відповідальності особистості та її актуальність у сучасному суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. №2. С. 49–50.
6. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексеєнко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012.
7. Енциклопедія освіти (2008). Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком інтер. 1040 с.
8. Новікова О. Ф. (2013). Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк. 296 с.
9. Охріменко О. О. (2015). Соціальна відповідальність: навчальний посібник. / О. О. Охріменко, Т. В. Іванова. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 180 с.
10. Сатановська Л. (2015). Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. №1. С. 65–70.

REFERENCES

1. Amosha O. Derzhava i suspilstvo. Sotsialna vidpovidalnist v konteksti rozvytku liudskoho potentsialu (pp. 122–127). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf. [in Ukrainian]
2. Bezrukova O.A. (2015). Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiologichna kontseptualizatsiia ta dosvid empyrychnoho doslidzhennia [Social responsibility in modern Ukrainian society: sociological conceptualization and experience of empirical research]. Zaporizhzhia. 36 s. [in Ukrainian]
3. Ghoncharenko S.U. (2011). Ukrainijskij pedagoghichnyj encyklopedychnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne : Volynskij oberigh. 552 s. [in Ukrainian].
4. Zaleska R. O. (2013). Pon'attia sotsialnoi vidpovidalnosti osobistosti ta ii aktyalnist u suchasnomu suspilstvi. [The concept of social responsibility of the individual and its relevance in modern society]. Visnyk Natsionalnoho tehnicnoho universytetu «Kyivskiy polytehnichnyy institute. Filosofiia. Psychologiia. Pedagogika. №2. C. 49–50. [in Ukrainian].
5. Encyklopedija osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; ghol. red. V.Gh. Kremenj. Kyjiv : Jurinkom inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].
6. Novikova O. F. (2013). Diahnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini (ekspertni otsinky) : monohrafiia. National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine, 296. [in Ukrainian]
7. Okhrimenko O. O. (2015). Sotsialna vidpovidalnist. Navchalnyi posibnyk. National Technical University of Ukraine, 180. [in Ukrainian]
8. Satanovska L. (2015). Formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh menedzheriv osvity v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of professional responsibility of future managers of education in the conditions of higher educational institution]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Pedagogika. № 1. S. 65–70 [in Ukrainian].
9. Viievska M. H. (2015). Sotsialna vidpovidalnist suchasnoho fakhivtsia yak pidgruntia yoho produktyvnoi profesiinoi diialnosti. Nauka i osvita, 9, 19-24. [in Ukrainian]
10. Zvierieva I. D. (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [and others]. Kyiv; Simferopol, Ukraine: Universum, 535. [in Ukrainian]